

мків діяльності по боротьбі зі злочинністю. Це дало нам можливість на досвіді роботи МВС Російської Федерації та наявній навчально-методичній літературі, методичних розробок з питань підготовки керівних кадрів напрацювати шляхи подальшого розвитку нашого співробітництва, приведення навчальних планів і програм до міжнародних стандартів і підготовки поліцейських для роботи у XXI столітті.

Ми готові і надалі розвивати програму міжнародного співробітництва.

Надійшла до редколегії 24.05.2000

І.П. Руценко, канд. соціол. наук,

В.О. Соболев, д-р соціол. наук,

О.Н. Ярмиш, д-р юрид. наук

СОЦІОЛОГІЯ НАРКОТИЗМУ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НАРКОТИКІВ ТА ЇХ НЕЗАКОННИЙ ОБІГ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ МАСШТАБІ

Соціологія наркотизму є новою і актуальною галуззю вітчизняної соціології. Її можна розглядати як відгалуження соціології злочинності, або соціології девіантної поведінки в залежності від того ракурсу, за яким вчений розглядає предмет свого дослідження. Соціологія наркотизму, перш за усе, повинна розв'язувати завдання, що мають відношення до збору й аналізу інформації, яку не можна отримати іншими шляхами, тобто без застосування специфічних методів з арсеналу сучасної соціології. Ця функція соціології наркотизму значно посилюється і стає більш вагомим з огляду на специфіку предмета дослідження. Розповсюдження наркотиків, їх незаконний обіг є прихованим, латентним процесом, який не віддзеркалює у повному обсязі статистика. Звичайне спостереження перешкоджають кілька обставин: масовість процесу, замкненість наркотичних субкультур, небажання агентів «наркополя» бути джерелом інформації через фактор переслідування та кримінальної репресії.

Соціологи Університету внутрішніх справ систематично проводять дослідження з тематики соціології злочинності впродовж останніх п'яти років. В 1999 році нам випала нагода здійснити транснаціональне порівняльне дослідження паралельно у Німеччині (Дрезден) і в Україні (Харків). Проведення подібних досліджень саме по собі є унікальним явищем через різні організаційні та фінансові проблеми, але одночасно і багатообіцяючим заходом. Порівняльний метод передбачає співставлення культур та дослідження динаміки соціальних процесів континентального або глобального характеру. Це цілком стосується проблеми розповсюдження наркотиків у молодіжному середовищі, що набула загрозливішого глобальних масштабів і за лаштунками якої активно діє організована транснаціональна злочинність. Ефективність порівняльного методу полягає в тому, що розповсюдження наркотиків є асинхронним процесом: умовна «наркотична хвиля» котиться із Заходу на Схід. Таким чином, порівнюючи ситуації з наркотиками на Заході та Сході континенту ми здатні прогнозувати деякі

речі стосовно України, а отже, виникає можливість розробляти обгрунтовані стратегії протидії та профілактики наркоманії.

Для порівняльного дослідження нами був обраний метод соціологічного опитування у формі анкетування. У Харкові було опитано 407 студентів з п'яти вузів (41,3% – чоловіки, 58,7% – жінки), використовувався метод групового анкетування в академічних групах на основі випадкового добору груп. У Дрездені опитано 161 студент Дрезденського технічного університету (43,5% - чоловіки, 56,5% - жінки). Опитування здійснювалося у групах, також використовувався метод «снігового клубка». Під час підготовки і проведення опитування були здійснені заходи щодо додержання анонімності та ствердження принципу довірливості. Зокрема, в анкету складали виключно питання закритого типу, після завершення процедури відповідей анкети знеособлювалися на очах респондентів.

Почнемо із того, що є спільного між українською і німецькою молоддю з точки зору проблеми наркотиків. Наше опитування свідчить, що спільним є загальна структура наркотиків у незаконному обігу. Перш за усе, молоді є доступною марихуана (каннабіс). В Дрездені цей наркотик принаймні 1 раз за життя вживали 54,7% респондентів, в Харкові – 42,9% від складу опитаних студентів. Більш детальні відомості про частоту вживання каннабісу наведено у табл. 1.

Одночасно вживання «важких» наркотиків в студентських середовищах Дрездена і Харкова досі є обмеженим і випадковим. Про це свідчать дані, зведені у табл. 2. Вона містить відсоткову частку молодих людей, що мають згідно з опитуванням принаймні одну спробу вживання різних наркотиків.

Табл. 1

Частота вживання каннабісу

	Індекс частоти вживання*	Ніколи не вживав	Вживав 1 раз	Вживав 2-3 рази	Вживав до 10 разів	Вживав понад 10 разів, але не регулярно	Вживав регулярно
Дрезден	2,702	45,3%	5,6%	13,7%	10,6%	18,6%	6,2%
Харків	2,163	57,1%	7,4%	12,8%	8,6%	12,8%	1,2%

*Індекс частоти вживання може коливатися в межах від 1 (ніколи не вживав) до 6 (вживаю регулярно).

Табл. 2

Частка респондентів, що мають досвід вживання наркотиків (в %)

	Дрезден	Харків
Героїн	1,9	0,7
Кокаїн	4,3	2,2
ЛСД	5,0	2,2
Екстазі	5,6	5,4
Крек	1,2	0,5

Амфетамін	2,5	1,0
Барбітурати	1,8	2,0
Інгалянти	2,5	4,7
Медичні опіюди	1,9	1,2
Транквілізатори	1,9	4,2
Дімедрол	0,0	18,7
Чифір	0,0	19,0
Витяжка макової соломки	1,2	1,2
інші наркотики	6,2	3,9

Ми бачимо з табл. 2, що молоді двох країн доступні майже ті ж самі заборонені речовини. Але присутня і певна національна специфіка. Наприклад, в Україні в аптеках можна придбати досить дешевий лікарський засіб – таблетки димедролу (антигістамінний препарат), що має побічні психотропні впливи на людину. У великих дозах димедрол може викликати галюцинації; наркомани його використовують для підсилення дії інших наркотиків. Суто національним є такий специфічний аналептик як «чифір». Він має давню історію походження з тюрем та таборів. Але без сумніву, у сфері наркотичної субкультури здійснюються уніфікаційні процеси. Під впливом транснаціональних злочинних угруповань в незаконному обігу стверджуються однакові наркотичні речовини.

Студенти і Харкова і Дрездена переважно вказують на те, що наркотики в їхніх містах дістати дуже легко. В Дрездені тільки 4,3% від числа опитаних вважають цю операцію дещо складною, в Харкові – 3,5 відсотка. Це досить прозоре свідчення про масштаби незаконного обігу. В Україні досі стримуючим фактором розповсюдження відомих на Заході типів наркотиків (героїн, екстазі, кокаїн). Більшість справжніх наркоманів в Україні використовують місцеву сировину й кустарні методи виготовлення кінцевого продукту. Спільним для двох країн, мабуть, є і соціокультурний механізм розповсюдження наркотиків. Вирішальну роль тут відіграють певні соціальні фактори та психологічні особливості молодих людей. Головним залишається фактор оточення, впливи інших людей, мода, тиск групи, норми референтної групи. В табл. 3 наведено розподіл відповідей на питання «Чому молоді люди починають вживати наркотики?» З відповідей добре простежується саме ці мотиви.

Табл.3

Причини вживання наркотиків молодими людьми (в %)

		Дрезден	Харків
01	Під впливом інших людей, компаній	80,0	85,5
02	Через вживання спиртних напоїв	5,0	7,6
03	Через відсутність певних занять	35,0	57,7
04	Через незнання усіх наслідків вживання наркотиків	10,0	15,7
05	Через потяг до насолоди	55,0	59,2
06	Бажання виглядати більш старшим	11,9	23,3

07	Щоб забути погане	32,5	35,1
08	Відсутній контроль дорослих	5,6	13,8
09	Через цікавість до «забороненого плоду»	61,9	54,1
10	Від невміння контролювати себе	5,6	22,6
11	За примусом	0,6	7,9
12	Щоб стати «своїм»	64,4	43,2
13	Важко відповісти	1,9	2,0

Фактор оточення вельми рельєфно постає при аналізі відповідей масивів, які поділені за критерієм вживання наркотиків. В Дрездені 71,7% респондентів із групи, що вже вживали наркотики, одночасно мають близьких людей, які вживають наркотики. В альтернативній групі цей показник складає лише 14,0%. На початку епідемічного процесу поширення наркотиків суто біологічні фактори (залежність, синдром відміни) не мають великого значення, переважає дія соціальних обставин. І це, мабуть є спільною рисою усіх країн та суспільств. На цьому етапі, до речі, найбільший ефект можна очікувати від первинної профілактики, антинаркотичної пропаганди у широкому молодіжному середовищі.

Тепер кілька слів про розбіжності. Саме вони найбільш цікаві для аналізу. В Дрездені, як і очікувалося, кількісні показники вживання нелегальних наркотиків дещо вищі: наприклад, 6,2% молодих людей вказали, що вони регулярно курять «травку», а в Харкові ця група складає лише 1,2 відсотка. 87,5% студентів Дрездена «часто» й «регулярно» обговорюють тему наркотиків, а у харківських студентів цей показник значно «сکромніший» – 10,4 відсотка. Дрезденці добре поінформовані про різні види наркотиків, їх особливості тощо.

Епідемія наркотиків, на наш погляд, призводить до змін певних стереотипів свідомості. Ми зафіксували це на прикладі показників, які становлять оцінчні індикатори. Вони вимірюють факти свідомості. Саме тут нас чекали основні відкриття. Як з'ясувалося, рівень неслокою з приводу розповсюдження наркотиків у суспільстві скоріше залежить не від масштабів процесу (рівня розповсюдженості), а визначається початком епідемії та часом її тривалості. Коли перші фази епідемії минають, алармістські настрої спадають, а от на початку – вони вельми потужні. Це ми бачимо порівнюючи відповіді на два аналогічні запитання: «Чи Ви вважаєте, що наркотики – це серйозна проблема для молоді капітанці 90-х років?» і теж саме відносно зловживання алкоголем. Використовувалася однакова симетрична семибальна шкала, позиціям якої були надані числові доповнення: -3 (абсолютно не серйозна проблема); -2; -1; 0; +1; +2; +3 (Дуже серйозна проблема). По відношенню до зловживання спиртними напоями особливих розходжень в оцінках не виявлено. А ось у оцінках проблеми наркотиків думки дрезденців і харків'ян розходяться (див. таб. 4).

Табл. 4

Оцінки ступеня серйозності проблеми алкоголізму і наркоманії

	Індекс проблемності	
	Алкоголізм	Наркоманія
Дрезден	+1,77	+1,28
Харків	+1,88	+2,37

Дані можна пояснити наступним чином. По відношенню до алкоголю фактор початку епідемії не діє, бо вживання спиртних напоїв є давньою традицією. До речі, рівні вживання спиртного досить схожі (методика передбачала вимір цього показника). З таблиці 5 видно, що харків'яни дещо випереджають у вживанні міцних напоїв, але програють дрезденцям у слабких напоях, але загальний підсумок – схожий.

Табл. 5

Вживання спиртних напоїв протягом тижня (в мл)

	Дрезден	Харків
Пиво	1000	730
Сухе вино	620	130
Кріплене вино/лікер	30	70
Горілка, коньяк, самогон	50	80

Головне навіть не рівень вживання алкоголю, а те, що до цього звикли. Інша справа стосовно наркотиків. Хоча рівень їх вживання у Дрездені дещо вищий, але ставлення до цього – більш рівне. Можна припустити: алармістські настрої поступово змінюються на спокійні оцінки, суспільство так би мовити «зживається» з проблемою. Цікаво, що за масштабами лиха, негативними наслідками алкоголізм в Україні більш небезпечний за нелегальні наркотики, але у свідомості населення навпаки – переважає проблема наркотиків. Вочевидь, нас також чекає певна зміна суспільної свідомості слідом за розгортанням епідемічного процесу.

Наступна різниця пов'язана із ставленням молоді до наркоманів. Для виміру цього показника застосовувалася шкала соціальної дистанції Богардуса та шкала Лайкерта. Різниця в оцінках добре простежується за даними, що наведені у таблиці 6 (шкала Богардуса).

Табл. 6

Розподіл відповідей на питання: «В якій якості Ви згодні сприймати людей, що вживають наркотики?» (в %)

		Дрезден	Харків
1.	Як членів сім'ї	42,6	0,8
2.	Як близьких друзів, сусідів	14,8	5,8
3.	Як членів трудового колективу, академічної групи	12,3	4,3
4.	Як мешканців мікрорайону, студентів	7,7	8,6

	університету		
5.	Як мешканців міста	6,5	7,3
6.	Як громадян України/Німеччини	5,8	8,1
7.	Не бажаю, щоб наркомани перебували в країні	10,3	65,2
	Індекс соціальної дистанції	2,794	6,008

Абсолютна більшість дрезденців (82,5%) прихильники думки, що наркоманам треба надати можливість вільно лікуватися. Думка харків'ян більш жорстка – майже половина респондентів обстоюють тезу про примусове лікування. Для пояснення радикального розходження в оцінках можна висунути дві гіпотези. По-перше, первинна (алармістська) фаза епідемії пов'язана із різким несприйняттям наркоманів і споживачів наркотиків, побоюванням цих людей. У подальшому оцінки змінюються. По-друге, можливо, що на оцінки впливають ментальні національні фактори.

Таким чином, проведена порівняльне дослідження дає змогу виявити певні закономірності процесу розповсюдження наркотиків. Перші фази процесу позначаються потужною динамікою, ростом епідемічних показників. На початку швидко розповсюджується мода на маріхуану. За нашими спостереженнями у 90-рр. в Харкові кожного року зростала частка юнаків і дівчат, хто вже пізнав смак цього зілля, на 5 відсотків. Це – каннабіноїдна фаза. Паралельно розповсюджуються і так звані «важкі» наркотики, які і є головним товаром наркомафії. Каннабіс відіграє роль троянського коня, бо певна частка тих, хто відчув смак «наркотичного кайфу», починає шукати більш сильних насолод. У суспільстві різко посилюється стурбованість, цьому сприяє позиція засобів масової інформації, які з кон'юктурних міркувань посилюють відчуття небезпеки. Алармістська фаза характерна вкрай негативним ставленням до наркоманів, що не викликає подиву з огляду на фундаментальні закони соціальної психології. Це можна пояснити за допомогою теорії етноцентризму, яка наголошує на поділі світу на «Ми» та «Вони». А саме наркомани виглядають як підозрілі чужинці. На перших фазах ця особливість масової свідомості виконує певну захисну функцію, тобто перешкоджає швидкому й тотальному поширенню наркотиків. У подальшому дія цього ефекту послаблюється.

Що ж відбувається на наступних фазах? Аналіз даних дрезденського опитування свідчить, що відбувається певна структурація як середовища, так і свідомості. Норми, що забороняють вживання наркотиків, локалізуються в свідомості тих, хто не вживає наркотики і до цього ставиться свідомо. Паралельно виникають сталі групи, для яких релевантні протилежні норми. Вони починають сповідувати цінності наркотичної субкультури. Це розмежування на Заході більш чітко позначене. Цікаво, що в списку причин, які спонукають молодь до наркотиків (табл. 3), дрезденці на другому місці «виставили» такий мотив як бажання «бути своїм» (у харків'ян це п'ята позиція). Тобто, з'являються групи, входження до яких лежить через вживання наркотиків. На Заході в процесі довгих публічних дискусій більш чітко визначені поняття «легких» та «важких» наркотиків. Перші взагалі вже

не лякають, широко обговорюється проблема їх легалізації. У нас такого поділу не відбулося, як і не відрізняються у широкому вжитку поняття «наркоман» і «споживач наркотиків».

Аналіз закономірностей процесу розповсюдження наркотиків, який здійснено на базі порівняльного емпіричного дослідження, треба використати для розробки методів профілактики та протидії наркомафії втягнути молодь у вживання важких наркотиків. Ми бачимо, що імунітет від наркотиків виникає на тлі доброї поінформованості про проблему (цим відрізняються дрезденці, які не вживають наркотики). Сьогодні українське суспільство стоїть перед проблемою організації широких заходів щодо організації первинної профілактики наркотиків. Від успіхів її вирішення залежать шанси наркодилерів знайти покупців на свій товар.

Надійшла до редколегії 28.09.2000

О.С. Проневич, канд. іст. наук, вчений секретар Ун-ту внутр. справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІСНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО РОЗШУКУ КАНАЛАМИ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ (ІНТЕРПОЛУ)

Необхідність тісного міжнародного співробітництва у галузі правоохоронної діяльності об'єктивно витікає з аналізу характеру і структури сучасної злочинності. Нині спостерігається стійка тенденція інтернаціоналізації злочинності, збільшення кількості тяжких протиправних діянь, які становлять безпосередню загрозу для внутрішньої безпеки держав, використання при здійсненні злочинів новітніх технічних засобів і глобальних комунікаційних мереж, зростання мобільності злочинців (організованих злочинних угруповань). Для ефективної протидії поширенню цих небезпечних явищ зусиль національних служб кримінальної поліції вже недостатньо. На сучасному етапі вимагається комплексне вирішення проблеми з використанням можливостей правоохоронних відомств різних країн. Єдиною структурою, яка в змозі скоординувати діяльність поліцейських служб світу у боротьбі з транснаціональною злочинністю, залишається створена у 1923 році Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

Правовою основою діяльності Інтерполу є відкритий багатосторонній міжнародний договір всіх суверенних членів – Статут організації, який юридично визначає цілі, права і обов'язки членів, структуру і функції органів управління і т. і. [1, с.22-23].

Відповідно до положень ст. 2 Статуту організації, Інтерпол покликаний реалізовувати такі основні цілі: сприяти широкому взаємному співробітництву всіх органів кримінальної поліції в рамках чинного національного законодавства і в дусі Загальної декларації прав людини; створювати і розвивати інститути, які можуть сприяти успішному попередженню і боротьбі із загальною кримінальною злочинністю [2, с.209].

До керівних органів Інтерполу належать Генеральна Асамблея, Виконавчий комітет на чолі з президентом, Генеральний секретаріат на чолі з генеральним секретарем (постійно діючий робочий орган управління),